

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Slösa, ödsla, bruka och bevara

Lagerspetz, Olli

Published in:
Ikaros tidskrift om människan och vetenskapen

Publicerad: 01/01/2019

Document Version
Förlagets PDF, även kallad Registrerad version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Lagerspetz, O. (2019). Slösa, ödsla, bruka och bevara. *Ikaros tidskrift om människan och vetenskapen*, (3), 10–11. <http://www.tidskriftenikaros.fi/utgivnet-nummer/2019-3-sloseri/>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Slösa, ödsla, bruka och bevara

Historikern **Susan Strasser** beskriver ett märkligt arkeologiskt fynd i sin bok *Waste and Want: A Social History of Trash*. Arkeologer hittade rester av en flaska från den nordamerikanska kolonialtiden. Det hände sig att halsdelen från samma flaska kunde spåras bland fynden från en helt annan utgrävning, flera kilometer därifrån. Hur hade två delar av ett föremål hamnat på så långt avstånd från varandra? Mysteriets lösning: den avkapade flaskhalsen hade fått nytt liv i ett hushåll där den nyttjades som tratt.

Flaskhalsen-tratten är ett fint exempel på en attityd Strasser kallar "ett förvaltarskap av tingen". Att bara kasta bort förekommer inte i det koloniala jordbrukssamhället. Varje uttjänt föremål kunde anpassas för nya bruk, repareras, sys om, matas till djuren, utnyttjas som råvara. Eller slutligen användas som bränsle eller plöjas ner i åkern som gödsel. Att tumma på hushållets knappt utmätta pengar för att köpa nytt var ansvarslöst.

Strasser påminner oss om att detta slags förvaltarskap av tingen har varit helt förhärskande i förindustriella samhällen – och kanske ännu är det, globalt sett. Att göra sitt yttersta för att spara står högt i prioritetens lista, där det visserligen får konkurrera med andra mänskliga behov, till exempel behovet av vila.

En synonym för "slösa" är "ödsla" – eller i ordets äldre form, "öda". Språkvetenskapen kopplar "slösa" med slarv och "öda" med öde, ödemark. Ordets ursprungliga betydelse torde vara "lägga en gård eller ett markområde öde genom bristande hushållning". (Jämför med engelskans

waste som betyder både slöseri och öken, "wasteland".) Att öda eller slösa är, i en mer utvidgad mening, att inte göra bästa möjliga bruk av en resurs. Det överhängande hotet var att bondgården skulle förklaras öde då den inte längre klarade av de föreskrivna skatterna.

Förbudet mot slöseri anknöt direkt till den kristna skapelseberättelsen. Adam och Eva sattes i Edens lustgård för att "bruka och bevara" den. Människans lott var att förvalta skapelsen – i sitt anletes svett, som det visade sig – och avlägga räkenskap för den, inte att förbruka den efter eget förgottfinnande.

En manual om avfallshandling, tryckt 1969, utgick fortfarande från antagandet att inget "avfall" förekom på landsbygden.

Att ingenting skulle kastas innebar frånvaron av ett egentligt avfallsproblem. Historikern **Henry Nygård** belyser detta i sin avhandling om avfallshandling i Finlands städer c:a 1830–1930 (*Bara ett ringa obehag?*). En manual om avfallshandling, tryckt 1969, utgick fortfarande från antagandet att inget "avfall" förekom på landsbygden. Också i städer var avfallsproblemet länge närmast det motsatta mot vad man i dag skulle vänta sig: man tyckte att städerna inte klarade av att leverera önskliga mängder gödsel till jordbrukarna.

Avfall är i dagens språkbruk och EU-lagstiftning ungefär allt som kastas bort: vilket som helst oönskat material eller föremål som ägaren har avsikt att kassera. "Sopor", "skräp", "skrot", "bråte" och (i Finland) "rosk" uppfattas som synonyma eller närapå synonyma termer. De betecknar ett slags icke-ting som förlorat allt intressevärde. Kvar finns bara det negativa, vår önskan att bli av med dem. Slutstationen för allt avfall är ett anonymt Borta. Ett ställe vi helst inte vill tänka på eller ens riktigt veta om.

Men det visar sig att det heltäckande begreppet för "avfall" är ett relativt nytt fenomen i industrisamhällets historia. Det är upplysande att se på ordens förhistoria innan deras betydelser sopades ihop till en enda vämjelig hög.

"Avfall" betyder ursprungligen material som lossnar och faller, exempelvis löv, hår och fallfrukter. Avfall kunde ske helt konkret, som när hyvelspån landade på ett verkstadsgolv eller tygbitar på golvet i en syateljé. Avfallet från den rätta tron eller sveket mot en tidigare bundsförvant var dock metaforiska former av avfall.

Avfall uppstod genom att falla. Det var på liknande sätt med de andra avfallsrelaterade orden. Skräp, sopor, roska, bråte och skrot var material som man producerade genom att skrapa, sopa, ruska om, bryta eller skära. Man kunde skrapa loss material från en yta (mat från tallriken, färg från en vägg) eller skrapa ihop det (ris från gården, pengar för att täcka en skuld). Sopor var något man samlade på ett ställe med en sopkvast. Rosk var ruskor som vid ruskigt väder föll från träden.

Bråte eller brottstycken kunde också betecknas med det tyska låneordet *Schrott* som betydde ett avskuret stycke. Alla dessa ord stod i början för alldeles specifika, bestämda material som man tog vara på med avsikten att utvinna nya råvaror.

Ordens betydelseförskjutningar kan studeras i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) med dess exempel från olika år och sammanhang. Vi får chansen att följa ett daterbart skifte från ett förindustriellt livsperspektiv till ett industriellt och postindustriellt. De övriga europeiska kulturspråken ger prov på en liknande utveckling från renässansen fram till nutiden. Sopor förvandlas från råvara till problem, från något man samlar och använder till något man vill bli kvitt.

Idag är avfall något som kastas bort. Men var finns platsen Borta? En av globaliseringens insikter och förbannelser är att vi inte längre kan tro på ett absolut Borta. Mikroplasten tenderar att plötsligt dyka upp igen som den Bertelsköldska ringen i *Fältskärens berättelser*, i buken på nästa fisk vi tillreder till middag.

Ord och begrepp är inte statiska. Också begreppet avfall kommer sannolikt i framtiden att lösas upp i nya begrepp. Kanske det i framtiden verkligen blir som reklamtexten på en sopbil säger: det finns inget avfall, bara råmaterial som sorterats fel.

Olli Lagerspetz är universitetslektor i filosofi vid Åbo Akademi

